

TARBIYA DARSIDA O'QUVCHILARNING LINGVOMADANIY KOMPONENTSIYASINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI.

Menglibaeva Azima Oralbaevna

*Ajinyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti, pedagogika kafedrası
o'qituvchisi.*

E-mail: azimaa943@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimida yangi joriy etilgan fan tarbiya fani uning tashkil etilishi maqsad va vazifalari, shuningdek ushbu fanni o'qitish jarayonida lingvomadaniy komponentsiyasini rivojlantirish mexanizmi haqida so'z boradi.

Kalit so'z. Tarbiya, qonun, pedagog, ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy, "Ta'lim to'g'risida", kontseptsiya, til, madaniyat, lingvistika, hamkorlik, talaba.

TARBIYA– shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida ko'riladigan chora-tadbirlar yig'indisi. Tarbiya insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadimgi va abadiy qadriyatdir. Tarbiya – har bir insonning hayotda yashashi jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni.

Chunonchi, tarbiya keng sotsial ma'noda ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilganda jamiyatning barcha tarbiyaviy vositalarini o'z ichiga oladi.

Tarbiyaning ob'ektiv qonunlari – o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish va ijtimoiy hayotning shaxsni, uni o'ziga xosligi hamda sifatlarini shakllantirish talabalardagi turg'un bo'lgan an'analardir. Darhaqiqat, tarbiya ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan hodisalardir. Tarbiya yuksak ma'naviy, jismoniy barkamollik, yaxshining yomondan farqini anglash, yuksak insoniy fazilatlarini shakllantirish qudratiga egadir. Tarbiya kishilik jamiyatining xamma bosqichlarida rivojlanib, o'sib, avloddan-avlodga vorislik vazifasini bajaradigan hodisa. Lekin har bir jamiyatda tarbiyaning maqsadi, vazifasi, mazmuni o'ziga xosligi bilan farq qiladi.

Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo'la olmaydi. Chunki odam va jamiyatning mavjudligini ta'minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o'tadi. Pedagogik adabiyotlarda «Tarbiya» atamasi keng va tor ma'nolarda ishlatiladi. Keng ma'noda tarbiya inson shaxsini shakllantirishga, uning jamiyat ishlab chiqarishi va ijtimoiy, madaniy, ma'rifiy hayotida faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan barcha ta'sirlar, tadbirlar, harakatlar, intilishlar yig'indisini anglatadi. Bunday tushunishda tarbiya faqat oila, maktab, bolalar va yoshlar tashkilotlarida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzum, uning yetakchi g'oyalari, adabiyot, san'at, kino, radio, televidenieva boshqalarni ham

o'z ichiga oladi. Shuningdek, keng ma'nodagi tarbiya tushunchasi ichiga ta'lim va ma'lumotlash ham kiradi.

Tor ma'noda tarbiya shaxsning jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy qiyofasi, estetik didi o'stirilishiga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi. Buni oilava tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari amalga oshiradi. Ta'lim va ma'lumot olish tor ma'nodagi tarbiya ichiga kirmaydi. Lekin har qanday tarbiya ta'lim bilan chambarchas bog'liq holdagina mavjud bo'ladi. Chunki ta'lim va ma'lumot olish jarayonida shaxsning faqat bilimi ko'payibgina qolmay, balki axloqiy-ma'naviy sifatlari qarortopishi ham tezlashadi.

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakathayotida halqiluvchi ahamiyat kasbetadi. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a'zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug'ullanmagan mamlakat turg'unlikva inqirozga mahkumdur. Negaki, o'sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma'naviy boyliklar ishlab chiqarish to'xtovsiz ravishda yuksalib borishi lozim. Buning uchun yosh avlodmoddiy va ma'naviy boyliklar yetishtirishni ajdodlari darajasida, ulardan ham yaxshiroq ishlab chiqara bilishlari kerak. Yosh avlodda ana shunday moddiy va ma'naviy qobiliyatlarni shakllantira bilish uchun esa, jamiyat uzluksiz ravishda samarali faoliyat ko'rsatadigan tarbiyaviy ishlar tizimiga ega bo'lishi lozim.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarbiya va unga bog'liq jarayonlarga yangi hamda sog'lom pedagogik tafakkurga tayangan holda yondashuv qaror topa boshladi. Uni izohlashda g'ayriilmiy sinfiy-partiyaviy yondashuvdan voz kechildi. Tarbiyaning milliylikiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun xalq pedagogikasi boyliklari, o'zbek mutafakkirlarining pedagogik qarashlari sinchkovlik bilan o'rganilayotir. Natijada, O'zbekiston pedagogika fani va amaliyotida oila tarbiyasining ham, ijtimoiy tarbiyaning ham o'ziga xos o'rnini borligi tan olinib boshlandi. Shuningdek, tarbiyada irsiy va biologik omillar ham hisobga olinadigan bo'ldi. Ayni vaqtda, shaxsning shakllanishida tarbiyaning o'rniga keragidan ortiq baho berish ham barham topdi. Bu hol tarbiyaga doir hodisa va holatlarni to'g'ri izohlash, tarbiyaviy tadbirlar tizimini to'g'ri tayin etish imkonini berdi.

Bugungi globallashuv jarayonlari, fan-texnika taraqqiyoti, innovatsion jamiyatga bo'lgan ehtiyoj yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratmoqda. Ular oldiga tezkor qarorlar qabul qilish, innovatsion tafakkurni shakllantirish, intellektual salohiyatni oshirish bilan birga milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq bo'lishdek hayotiy talablarni qo'ymoqda. Shu bois, O'zbekiston Respublikasida "Tarbiya" fani konsepsiyasi mazkur fanni davlatning ta'lim-tarbiya sohasidagi siyosatini amalga oshirishda mavjud bo'lgan dolzarb muammolarni hal etishga yo'naltiriladi. Konsepsiya yosh avlod tarbiyasidagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor vazifalar, asosiy maqsad va yo'nalishlarni belgilab beradi. Shuningdek, Konsepsiyada belgilangan yo'nalishlar mamlakat yoshlarini ma'nan va jismonan barkamol qilib tarbiyalash, iqtidori va salohiyatini ro'yobga chiqarish, ularni davlat va jamiyatning rivojiga keng jalb etish, tashabbuslarini yetarli darajada qo'llab-quvvatlash maqsadida

huquqiy asoslar, iqtisodiy imkoniyatlar va tashkiliy mexanizmlarni yanada kengaytirishga xizmat qiladi.

Mazkur Konsepsiya O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonunlari, xalqaro huquqning umume'tirof etilgan hujjatlari, xususan "Bola huquqlari to'g'risida"gi, "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi konvensiyalar, Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Yoshlar-2030" strategiyasi hamda O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi qonun hujjatlariga asoslanadi.

Konsepsiya umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning yoshiga mos ma'naviy rivojlanishini ta'minlash va faol fuqarolik kompetensiyalarini shakllantirish maqsadida umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitilayotgan "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" turkumiga kiruvchi fanlar "Odobnoma", "Vatan tuyg'usi", "Milliy istiqlol g'oyasi va ma'naviyat asoslari", "Ma'naviyat asoslari", "Dunyo dinlari tarixi" fanlarini birlashtirgan yagona Tarbiya fanining asosiy yo'nalishlarini belgilab beradi. Shu maqsadda, Xitoy Xalq Respublikasi, Singapur, Yaponiya, Koreya Respublikasi, Avstraliya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya va Rossiya Federatsiyasi kabi davlatlarning tajribalari o'rganildi, amaldagi fanlarning o'quv dasturlari har tomonlama qiyosiy tahlil qilindi.

Konsepsiya asosida yaratilgan dastur amaldagi Sog'lom avlod asoslari, Salomatlik, Yo'l harakati qoidalari, Hayot xavfsizligi asoslari, Salomatlik darslari, Huquqiy tarbiya, Ekologik tarbiya, Media madaniyati, Iqtisod va soliq saboqlari kabi bir qancha fakultativ o'quv kurslari dasturlarini birlashtiradi.

Konsepsiya umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarida belgilangan talablarning (keyingi o'rinlarda — Malaka talablari) negizi hisoblanadi. Konsepsiya "Tarbiya" fanini o'rganish bosqichlari, o'quv fani bo'yicha ta'lim mazmuni va malaka talablarining tuzilishini belgilaydi

Tarbiya – har bir insonning hayotda yashashi jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatlarining ijobiy ko'nikmasini o'zgalarga berish jarayoni.

Chunonchi, tarbiya keng sotsial ma'noda ijtimoiy hodisa sifatida qo'llanilganda jamiyatning barcha tarbiyaviy vositalarini o'z ichiga oladi.

Ta'lim fanidagi lingvomadaniy tushuncha til va madaniyat bir-biri bilan chuqur bog'langan va ularni alohida tushunib bo'lmaydi, degan fikrni bildiradi. Bu kontseptsiyada til nafaqat muloqot vositasi, balki madaniy qadriyatlar, e'tiqod va amaliyotlarning ham aks etishi e'tirof etiladi.

Ushbu kontseptsiyaga ko'ra, tilni o'rganish nafaqat uning grammatikasi va lug'atini o'zlashtirishni, balki u ishlatiladigan madaniy kontekstni ham tushunishni o'z ichiga oladi. Bu tilda so'zlashuvchi xalqlarning urf-odatlarini, an'analari va ijtimoiy normalarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ta'lim kontekstida lingvomadaniy konsepsiya til va madaniyatni birgalikda o'rgatish muhimligini ta'kidlaydi. Buni madaniy almashinuv dasturlari, tilni o'rganish va hamkorlikda o'rganish kabi tadbirlar orqali amalga oshirish mumkin. Til o'rganishga madaniy elementlarni kiritish orqali

o'quvchilar til va unda so'zlashuvchilarni chuqurroq tushunish va qadrlashni rivojlantirishlari mumkin.

Ta'lim sinfida o'quvchilarning lingvistik va madaniy kompetensiyasini rivojlantirish uchun bir nechta mexanizmlardan foydalanish mumkin. Mana bir nechta misollar:

1. Til va madaniy materiallar bilan tanishish: Talabalar turli tillar va madaniyatlarni aks ettiruvchi turli matnlar, videolar va boshqa materiallar bilan tanishishlari kerak.

2. Tilni singdirish: Talabalarni tilga boy muhitda singdirish ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Buni hikoya qilish, rolli o'yinlar va til o'yinlari kabi harakatlar orqali amalga oshirish mumkin.

3. Madaniy almashinuv dasturlari: Bu dasturlar talabalarga turli madaniyatlarga mansub odamlar bilan muloqot qilish va ularning urf-odatlarini va an'alarini o'rganish imkonini beradi.

4. Hamkorlikda o'rganish: Talabalarni loyihalar va topshiriqlar ustida birgalikda ishlashga undash ularning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishga va bir-biridan o'rganishga yordam beradi.

5. Til va madaniyat klublari: Muayyan tillar va madaniyatlarga yo'naltirilgan klublar yaratish talabalarga amaliyot va o'rganish uchun qo'shimcha imkoniyatlarni taqdim etishi mumkin.

Umuman olganda, til va madaniy xilma-xillikni qadrlaydigan qo'llab-quvvatlovchi va inklyuziv sinf muhitini yaratish muhim.

Tarbiya fanidan lingvomadaniy konsepsiya, o'quvchilarning til va madaniyatga bo'yicha ta'limi bilan bog'liq bo'lib, ularning tili va madaniyatini o'rganishlariga yordam beradi. Bu konsepsiya o'quvchilarning til bilimlarini yanada oshirishni va ularni boshqa tillarda ham muloqot qilishlari mumkin bo'lgan insonlar sifatida tayyorlashni maqsad qiladi. Lingvomadaniy tarbiya, yoshlarni turli xalqlardan odamlar bilan muloqot qilishga tayyorlaydi va ularni global jamiyatdagi ishbilarining bir qismi sifatida ishlashga imkoniyat beradi. Bu konsepsiya, o'quvchilarning ko'pgina tillarda ifoda qilishlari uchun zarur bo'lgan to'y va bayram kabi adabiyotlarga ham e'tibor qaratadi. Lingvomadaniy tarbiya, globalizatsiya davrida dunyo jamiyatiga mos keluvchi insonlarni tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Ushbu lingvomadaniy kompetensiyasini rivojlantirish jaroyoni yuqorida aytilgan tarbiya darslarida ham singdirish mumkin. Tarbiya darsida o'quvchilarning lingvomadaniy kompetensiyasini rivojlantirish uchun quyidagi mexanizmlar amalga oshirilishi mumkin:

1. Til bilimini rivojlantirish: O'quvchilar til bilimini rivojlantirish uchun tarbiya darslari o'qituvchilari, til fanlari mutaxassislari va lingvistiklar foydalanish mumkin bo'lgan turli pedagogik usullar, metodikalar va qo'llanmalardan foydalanishi kerak. Bunda, o'quvchi yoshligidan qaror qilib, tili qanday o'rganishga harakat qilishi kerakligi haqida ma'lumot beriladi.

2. Kommunikativ tillarni rivojlantirish: O'quvchilar tarbiya darsida turli mavzularda gaplashib, muhokama qilishadi. Shuningdek, o'zlarining fikrlarini ifoda qilish uchun yozma va gapning bir necha usullaridan ham foydalanishadi.

3. Lingvistik ta'limni yaxshilanuvchi xususiyatlarni takomillashtirish: Tarbiya darsida, o'quvchilar lingvistik ta'limni yaxshilanuvchi xususiyatlarni rivojlantirishi kerakligi aytib o'tiladi. Bu esa grammatika, leksika va pragmatika kabi lingvistik tushunchalarni o'rganish, tillar orasidagi farqni tushuntirish va boshqa lingvistik xususiyatlarini tushunishni o'z ichiga oladi.

4. O'quvchilarning til bilimini amaliyotga qo'yish: Tarbiya darsida o'quvchilarga til bilimini amaliyotga qo'yishga harakat qilinadi. Mavzu bo'yicha gapirish, yozuvlar yozish, matn tahlili va boshqa turli tadqiqotlar ham shunday qo'llanadi. Bu jarayonda o'quvchilar tilni amaliyotda ham o'rganishi mumkin.

5. Ko'nikmalar va xarakteristika jamlashgan ishlar: Tarbiya darsida ko'nikmalar va xarakteristika jamlashgan ishlar ham amalga oshirilib turadi. Bu ko'nikmalar yordamida o'quvchilar gaplashuvchi, yozuvchi, tinglovchi va matn tahlil qiluvchi sohalarida rivojlantirilishi mumkin.

6. Lingvistik tadqiqotlarga qatnashish: O'quvchilar tarbiya darsida lingvistik tadqiqotlarga qatnashib, ular uchun muhim bo'lgan savollarga javob berishadi. Bu esa ularning bilim darajasi va lingvomadaniy kompetentsiyasini rivojlantirishi uchun muhimdir.

Shunday qilib, tarbiya darsida o'quvchilarning lingvomadaniy kompetentsiyasini rivojlantirish uchun turli xil mexanizmlar mavjud. Bu mexanizmlarni amalga oshirish orqali, o'quvchilar til bilimlarini yaxshilanuvchi xususiyatlarni rivojlantirib, ularning tilni amaliyotda ham o'rganishi mumkin.

Tarbiya fanidan lingvomadaniy konsepsiya, yani ta'lim fanidan til va madaniyat mavzusida o'qitishning aniq va to'liq tuzilishi, o'quvchilarning til bilimlarini va madaniyat bilimlarini rivojlantirishga qaratilgan vaqti-boshqa ilmiy usullarga muvofiq tayyorlangan darsliklar, o'quv qo'llanmalari va metodik materiallardan iborat. Bu konsepsiya bo'yicha darsliklar, o'quv qo'llanmalari va metodik materiallar o'quvchilarning til va madaniyat bilimlarini yanada mustaqil tarzda o'rganishlari uchun kerakli ko'maklarni ko'rinishidalar. Bu holda, Tarbiya fanidan lingvomadaniy konsepsiyasi o'quvchilar uchun tilni uning hayotiy-madaniy muammolari bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. J.Hasanboyev „Pedagogika (pedagogika nazaryasi va tarixi). O'zR Oliy va o'rta ta'lim vazirligi Toshkent Nashir 2011.

2. X. Ibragimov, sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi., T., "Fan va texnologiya",2008. Masul muharrir:p.f.d, professor R.H. Jo'rayev

3. Pedagogika (pedagogika nazariyasi va tarixi):O'qtuvchilar: M. X. Toxtaxodjayva, S Nishonova, J. Hasanboye, M. Usmonboyeva, S. Madyarova, A. Qoldibekova, N. Nishonova, N. Sayidahmedov.

4. O'zR Oliy va orta maxsus ta'lim vazirligi

5. Toshkent, O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.

6. B. X. Xadjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik -T.,„Sano-standart" nashriyoti, 2017-yil.

7. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).

8. Davrenov, J., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'RGANISHDA XVI-XVIII ASRLARDA YAPONIYA DAVLATI TARIXINI AHAMIYATI. Scientific progress, 1(6).

9. Narmatov, D., & Haydarov, S. (2021). TARIX FANINI O'QITISHDA ISPANIYA XV-XVII ASRLARDAGI TARIXI. Scientific progress, 1(6).

10. Ismoilov Qahramon. (2023). ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBURNING VALIY ZOTLARGA MUNOSABATI. INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCES WITH HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS, 1(11.02), 345-347. Retrieved from <https://www.myscience.uz/index.php/issue/article/view/228>

11. Ismoilov Kahramonjon. (2022). COMPARATIVE ANALYSIS OF SULAYMAN BAKIRGANI AND "BOOK OF BAKIRGAN" BASED ON FOREIGN SOURCES. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 11(09), 402-405. Retrieved from <http://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/1318>